

Р. І. МОНАСТИРСЬКА
(Сімферополь, Україна)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ У ТЕРМІНАХ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

Ідеться про особливості семантичного наповнення юридичних термінів на позначення непідприємницьких товариств, схарактеризовано істотні ознаки відповідних правових понять, виявлено й узагальнено семний склад термінологічних значень, які їх репрезентують, розроблено моделі таких значень.

К л ю ч о в і с л о в а : юридичний термін, правове поняття, термінологічне значення.

Дослідження природи юридичного терміна в річищі нестійкості правового поняття, невизначеності термінологічного значення, неспіввіднесеності змісту й форми об'єднує навколо себе науковців з абсолютно різними поглядами, іноді зовсім протилежними. Актуальність зазначеної проблематики у вивченні мови юриспруденції переконливо засвідчують наукові розвідки правознавців (наприклад, праці С. Е. Зархіної [2], З. А. Тростюк [2] та ін.) і лінгвістів (наприклад, праці Н. В. Артикуци [1], Т. В. Лепехи [4], А. М. Ляшук [5], Г. А. Сергєєвої [7] та ін.). У цьому аспекті аналіз правових понять є важливим для формування відповідних термінологічних значень, які повинні адекватно відображати суть номінованих понять.

Метою статті є розкриття закономірностей вербалізації правових понять і семантичного наповнення структури юридичних термінів на позначення непідприємницьких товариств чинного Цивільного кодексу України (ЦКУ). Дослідження задекларованої мети передбачає розв'язання таких завдань: виділення змістових істотних ознак правових понять; виявлення семантичних компонентів значень; побудову моделей сформульованих значень.

У "Великому енциклопедичному словнику. Мовознавство" (1998) за ред. В. М. Ярцевої зазначається, що засобом вербалізації є семантичне й функціональне зіставлення мовних одиниць, у якому розрізняють три елементи – вихідну форму, засіб транспозиції, результат (БЭСЯ, с. 519). Вихідною формою вербалізації юридичних термінів на позначення таких непідприємницьких товариств, як *політична партія* (ЦКУ, ст. 314), *громадська організація* (ЦКУ, ст. 314), *виробничий кооператив* (ЦКУ, ст. 163) є правові поняття, що маніфестують права на свободу об'єднання громадян і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, закріплених Конституцією України. З'ясування змісту зазначених понять є тривалим процесом пізнання предметів або явищ права, які мають складну структуру, тобто складаються з узагальнених, істотних ознак, що певним чином пов'язані всередині цієї структури: ідентифікатора – родової ознаки поняття; диференціатора – видової ознаки поняття; конкретизатора – уточ-

нювальної ознаки поняття. Наприклад, зміст юридичного терміна *політична партія* формують ознаки відповідного поняття: 1) ‘об’єднання громадян’ (родова ознака); 2) ‘добровільний’, ‘прихильники’, ‘загальнонаціональна програма’, ‘суспільний розвиток’ (видові ознаки) (ЮЕ, IV, с. 631). Зміст термінопоняття *громадська організація* формують такі істотні ознаки: 1) ‘об’єднання громадян’ (родова ознака); 2) ‘задоволення’, ‘захист’, ‘законні права і свободи’, ‘економічні, соціальні, культурні інтереси’ (видові ознаки) (ЮЕ, I, с. 637). У правовому понятті “виробничий кооператив” вирізняємо такі змістові ознаки: 1) ‘об’єднання громадян’ (родова ознака); 2) ‘добровільний’, ‘на засадах членства’, ‘для спільної виробничої або іншої господарської діяльності’ (видові ознаки); 4) ‘яка базується на особистій трудовій участі’, ‘об’єднанні його членами майнових пайових внесків’ (уточнювальні ознаки) (ЦКУ, с. 59).

У подальшому вирішенні істотні ознаки правових понять увійдуть до термінологічних значень як семантичні компоненти, виявлення яких здійснюватиметься за допомогою компонентного аналізу.

Проілюструємо процедуру компонентного аналізу, застосовану в дослідженні поняттєво-змістової сторони аналізованих юридичних термінів як засіб транспозиції, що передбачає вияв і узагальнення в значеннях сем, з яких складатиметься їхній зміст. Для з’ясування найбільш узагальнених вербальних маніфестаторів семантичних компонентів значень послуговуються *ступеневою* ідентифікацією, “яка продовжується доти, доки не виникне ситуація “взаємної ідентифікації”, в якій кінцеві ідентифікатори уособлюють семантичні компоненти, виявлені за допомогою словника” [3, с. 37]. У дослідженні кінцеві ідентифікатори виявлено за допомогою “Словника української мови” в 11-ти томах (1970–1980) (СУМ).

Спільним ідентифікатором термінів на позначення непідприємницьких товариств є родова ознака ‘об’єднання громадян’, у формальному відношенні побудована за моделлю простого словосполучення ім. у Н. в. + ім. у Р. в. (базовий елемент – *об’єднання*, а уточнювальний – *громадяни*), яке в енциклопедичному юридичному словнику визначено як “добровільне громадське формування, утворене на основі єдності інтересів з метою спільної організації громадянами своїх прав і свобод” (ВЕЮС, с. 539). Слово *об’єднання* пов’язане відношеннями взаємної ідентифікації зі словом *спілка*: *об’єднання* – *спілка* – *об’єднання*. Значення слова *громадянин* (одн. від *громадяни*) є зразком розкладання значень одних термінів на значення інших: “особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави” (СУМ, II, с. 175). У цивільному законодавстві України *громадянин* – *фізична особа*; *фізична особа* – *громадянин* (ВЕЮС, с. 584).

Слова-диференціатори юридичного терміна *політична партія* – *добровільний*, *прихильник*, *певний*, *загальний*, *програма* пов’язані відношеннями взаємної ідентифікації зі словами *громадський*, *прибічник*, *визначений*, *єдиний*, *план*, наприклад: *добровільний* – *громадський* – *добровільний*, *прихильник* – *прибічник* – *прихильник*; *певний* – *визначений* – *певний*; *загальний* – *єдиний* – *загальний*; *програма* – *план* – *програма*.

Слово *національний*, зокрема, тлумачать як “для всієї нації”, а слово *нація* як “державна”, що пов’язане відношеннями взаємної ідентифікації зі словом *країна*: *держава – країна – держава*. Таким чином, компонентний склад термінологічного значення є таким: ‘добровільний’, ‘об’єднання’, ‘громадянин’, ‘підтримка’, ‘певний’, ‘загальний’, ‘державний’, ‘програма’.

Зміст терміна *громадська організація* включає слова-диференціатори *задоволення, захист, законний, право, свобода, економічний, культурний, інший, інтерес*, що взаємоідентифікуються зі словами *удовolenня, заступництво, установлений законом, правило, воля, фінансово-матеріальний, освічений, другий, цікавість: задоволення – удовolenня – задоволення, захист – заступництво – захист, законний – установлений законом – законний, право – правило – право, свобода – воля – свобода, економічний – фінансово-матеріальний – економічний, культурний – освічений – культурний, інший – другий – інший, інтерес – цікавість – інтерес*. Отже, кінцевими ідентифікаторами досліджуваного значення терміна є семантичні компоненти ‘об’єднання’, ‘громадянин’, ‘захист’ ‘законний’, ‘право’, ‘свобода’, ‘матеріальний’, ‘культурний’, ‘інший’, ‘інтерес’.

У термінопонятті “виробничий кооператив” перевірка диференційних і уточнювальних ознак здійснюється за допомогою ступеневої ідентифікації, тому вербалізовані ознаки змісту за допомогою ідентифікаторів зводяться до гранично узагальнених вербалізаторів: *добровільний – громадський – добровільний, засади – основа – засади, членство – перебування на правах члена – членство, спільний – колективний – спільний, виробництво – виготовлення – виробництво, господарський – економічний – господарський, діяльність – функціонування – діяльність, базуватися – мати за основу – базуватися, особистий – власний – особистий, труд – праця – труд, участь – діяльність – участь, об’єднувати – згуртовувати – об’єднувати, майновий – речовий – майновий, пай – частина – пай, внесок – гроші – внесок*. Як результат, отримані семантичні компоненти змісту аналізованого терміна є такими: ‘добровільний’, ‘об’єднання’, ‘громадянин’, ‘спільний’, ‘господарський’, ‘діяльність’, ‘базуватися’, ‘трудоий’, ‘здійснення’, ‘об’єднання’, ‘пайовий’, ‘внесок’.

З’ясування сукупності семантичних компонентів досліджуваних термінологічних значень сприяє формуванню їхньої структури, в якій перша частина – змістове ядро значення, друга частина – периферія [6, с. 61]. Загалом, модель семантичної структури значень зумовлена зв’язком трьох компонентів, які містять інформацію про терміноване поняття, порядок розташування яких є фіксованим: інтеграційний компонент (ІК) + диференційний компонент (ДК) + компонент-конкретизатор (КК). ІК виконує функцію об’єднання в спільний клас понять, ДК – виокремлення зі спільного класу, КК – посилення конкретизації, а за умови утворення складного багатоаспектного термінологічного значення ДК і КК може бути кілька.

Враховуючи кількісну характеристику моделі значення, а також з огляду на проблему побудови логічно несуперечливих та лінгвістично вмотивованих термінологічних значень, що є найскладнішим питанням у термінографії, досліджувані термінологічні значення як результат вербалізації пра-

вових понять мають такий вигляд: *політична партія* – “добровільне (ДК1) об’єднання громадян (ІК) для підтримки певної загальнодержавної програми” (ДК2); *громадська організація* – “об’єднання осіб (ІК) для захисту своїх законних прав і свобод, матеріальних, культурних й інших інтересів” (ДК); *виробничий кооператив* – “добровільне (ДК1) об’єднання осіб (ІК) для спільної господарської діяльності (ДК2), яка базується на трудових здійсненнях та об’єднанні пайових внесків (КК)”.

Отже, дослідження змістової організації термінопонять на позначення непідприємницьких товариств, уможливило зробити такі висновки: значення юридичного терміна відбиває істотні ознаки (родова, видова, уточнювальна) відповідного наукового поняття; наповнення змістової структури поняття становить від семи до одинадцяти ознак; родова ознака ‘об’єднання громадян’ інтегрує терміни в підклас юридичних осіб; диференційні компоненти досліджуваних термінологічних значень виконують класифікаційну функцію призначення; поряд із двокомпонентними моделями (ІК + ДК: *громадська організація*) функціонують також трикомпонентні (ІК + ДК1 + ДК2: *політична партія*) й чотирикомпонентні (ІК + ДК1 + ДК2 + КК: *виробничий кооператив*) моделі, характерною ознакою яких є наявність компонентів-конкретизаторів, які семантично корелюють зі змістом термінованого правового поняття.

Перспектива подальших досліджень, очевидно, передбачає семантичний аналіз інших юридичних термінів чинного ЦКУ, встановлення семного складу та моделювання їхніх термінологічних значень, що сприятиме в майбутньому укладанню термінологічних юридичних словників сем, або семантичних множників.

1. *Артикуца Н. В.* Мова права і юридична термінологія: Навч. посіб. – 2-е вид. – К.: Стилос, 2004. – 277 с.
2. *Зархіна С. Е.* Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект): Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. / Нац. юр. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005. – 20 с.
3. *Кузнецова Э. В.* Лексикология русского языка: Учеб. пос. для филол. фак. ун-тов. – М.: Высшая школа, 1982. – 152 с.
4. *Лепеха Т. В.* Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.
5. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2007. – 19 с.
6. *Никитин М. В.* Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. *Сергеева Г. А.* Сучасні тенденції розвитку терміносистеми української правничої мови // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 265–267.
8. *Тростюк З. А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

БЭС – Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Под ред. В. Н. Ярцевой. – 2-е изд. – М.: БРЭ, 1998. – 685 с.

- ВЕЮС – Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ “Видав. “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
- ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда, та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
- ЦКУ – Цивільний кодекс України: за станом на 12 трав. 2008 р. / Міністерство юстиції України – К.: Видав. Дім “Ін Юре”, 2008. – 480 с.
- ЮЕ – Юридична енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2003–2004.

R. I. Monastyrskya

THE VERBALIZATION OF LEGAL CONCEPTS
IN THE TERMINOLOGICAL DESIGNATION OF NON-COMMERCIAL SOCIETY

The semantic peculiarities of juridical terms are examined, the essential features of the legal concepts that denote non-commercial companies are characterized, the terms semes composition and its models are formed, identified and summarized.

Key words: juridical term, legal concept, terminological meaning.